

PRESENTATIEDOSSIER

Vlaamse miniaturen

Tentoonstelling van
de **KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË**
en de **BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE**

Dur ebe que toute
 creature de raison
 a le entendement de
 sure et appete sanou.
 7 oyr choses nouvelles pour la re
 creation et esioiffement de son co
 rage. 7 offy que ens ou record des
 choses aduenues anchienement
 7 meismement des haultes et nobles
 proesses et emprisez des nobles
 hommes proices et enuies des
 haultes et nobles procreations et
 lignies. tous proedominies ayans
 l'entendement esleuet en honneur
 quant ils teils fais oent recorder son
 esleuement 7 esleuement en plus grant

perfection de balcur 7 de proesse
 Est il que a ceste instance moy non
 digne. poure de sens. et meure a le
 tendement. debille et fouble de ceste
 haulte matere mettre a effect. **B**
 non que il me fust comande come
 il est depart mon tresredoubte 7 tres
 puissant seigneur. monseigneur philippe
 par la grace de dieu. **D**uc de bour
 gogne. de lotringne. de brabant et
 de lembourg. **C**onte de flandrez. de
 tois. de bourgogne. **p**alatine de har
 nau. de hollande. de zelande et de
 namur. **m**arquis du saint empire.
Seulement de frere. de salins 7 de ma
 lues. que sui determinez 7 disposez

De Vlaamse miniatuur

Hoogtepunt van het handgeschreven boek

De Bourgondische eeuw is u wellicht bekend om de gotische kerken, de Brabantse retabels, de wandtapijten, de prachtige polyfone muziek of de schilderkunst van de Vlaamse Primitieven. Tegelijk is deze 15de eeuw het hoogtepunt van de Vlaamse miniatuur en vormt hij een keerpunt in de geschiedenis van het handgeschreven boek. De kunst van de verluchting, de schilder-

« echte meesterwerken van ons cultureel erfgoed waarvan de artistieke kwaliteit alleen in de zeldzaamheid haar gelijke vindt »

kunst in de boeken, genoot een succes zonder voorgaande in de oude Zuidelijke Nederlanden. Vanaf het aantreden van Jan zonder Vrees (1404) tot de dood van Maria van Bourgondië (1482) waren rijke steden als Brugge, Gent, Brussel, Valenciennes, Rijsel of Doornik echte kweekvijvers van ambachtslieden, kopiisten,

boekbinders en miniaturisten die een centrale positie bekleedden in een productie van uitzonderlijke kwaliteit. Als geëngageerd mecenas en schrander bibliofiel gaf de Grote Hertog van het Westen, Filips de Goede, derde erfgenaam van Bourgondië van het huis van Valois, een belangrijke impuls aan de kunsten van het boek in al zijn vormen. Hij deed een beroep op de beste verluchters om tegemoet te komen aan zijn smaak voor weelderigheid en tegelijk zijn politieke verzuchtingen te rechtvaardigen. Onder zijn bewind verwierf de 'letter' zijn adelbrieven. Ook Filips' zoon, Karel de Stoute, was dol op teksten uit de klassieke oudheid en zette de zoektocht naar Schoonheid voort. In hun spoor plaatsten niet alleen de hertogelijke familie en de leden van de Orde van het Gulden Vlies, maar ook ridders, geestelijken en de stedelijke bourgeoisie bestellingen bij talentrijke verluchters zoals Lieven Van Lathem, Simon Marmion, Willem Vrelant, Jehan de Tavernier of de Meester van Wavrin, in die tijd even vertrouwde namen als Rogier Van der Weyden, Hans Memling of de Meester van Flémalle dat vandaag nog zijn. Het waren stuk voor stuk gerenommeerde kunstenaars die onvermoeibaar werkten aan het illustreren van kronieken, ridderromans, traktaten over de jacht of devotietraktaten. Zo ontstonden echte meesterwerken van ons cultureel erfgoed waarvan de artistieke kwaliteit alleen in de zeldzaamheid haar gelijke vindt. Nooit eerder had de verluchtingskunst een dergelijk hoog niveau bereikt.

Twee instellingen, één tentoonstelling

Voor het eerst brengen de Koninklijke Bibliotheek van België en de Bibliothèque nationale de France hun collecties samen en bundelen ze hun krachten om de bloeitijd van de Vlaamse miniaturenkunst in het volle daglicht te zetten. Ze organiseren een dubbeltentoonstelling van internationale allure die opent in Brussel (van oktober tot december 2011) en daarna een vervolg krijgt in Parijs (van maart tot juli 2012). Het publiek krijgt op elke plaats verschillende handschriften te zien.

« een uitzonderlijke en unieke kans om een deel van de verzamelingen van Belgische en Franse handschriften tentoongesteld te zien »

Dit gemeenschappelijk project is het resultaat van het onderzoek dat sinds meerdere jaren in beide instellingen wordt gevoerd en dat reeds verwerkt werd in een aantal wetenschappelijke catalogi. In totaal worden maar liefst 140 van de meest prestigieuze verluchte handschriften aan het publiek voorgesteld. Sommige zijn al meer dan 50 jaar niet meer getoond, andere zijn onbekend. De originele scenografie zal niet alleen oog hebben voor de stukken zelf, maar ook de context waarin die stukken tot stand zijn gekomen zal uitgebreid aan bod komen. Zo dringt de bezoeker pagina na pagina steeds dieper door in een middeleeuwse fantasiewereld die wordt bevolkt door helden en legenden en waar we Alexander de Grote, Karel de Grote, Lancelot en de fee Melusine zij aan zij vinden met Reinaart de Vos, gevleugelde draken en aardige eenhoorns.

Dit evenement, een echte uitwisseling tussen twee nationale instellingen, biedt een uitzonderlijke en unieke kans om een deel van de verzamelingen van Belgische en Franse handschriften tentoongesteld te zien. Waardevolle miniaturen uit de Bibliothèque nationale de France zullen worden tentoongesteld in Brussel en vice versa. Zo krijgt de bezoeker de kans om handschriften te ontdekken die hij later niet meer zal kunnen bewonderen...

De Roman de Jason

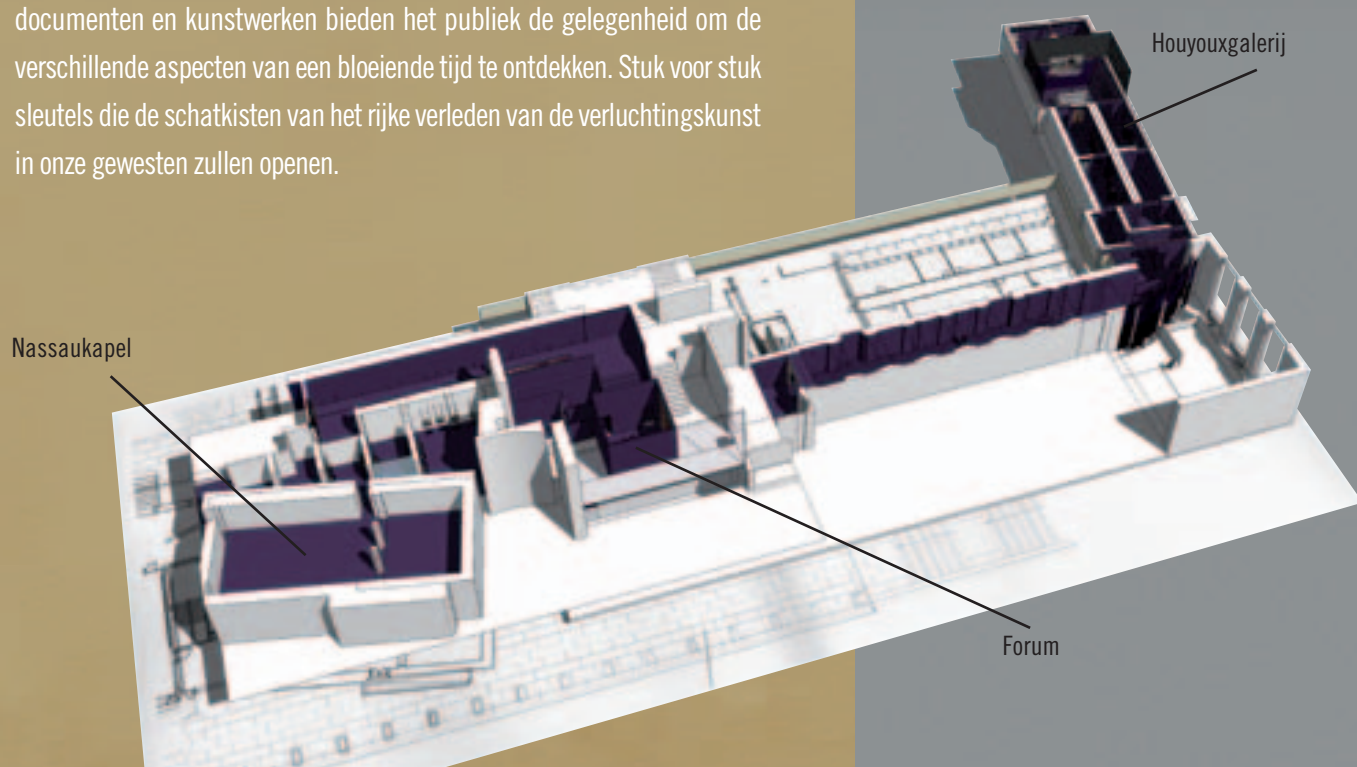
De tentoonstelling in Brussel

De stukken worden tentoongesteld in drie zalen die met elkaar verbonden zijn door gangen die zelf ook als tentoonstellingsruimte worden ingericht. In de Houyouxgalerij raakt de bezoeker vertrouwd met de middeleeuwse verbeelding, de typologie van de teksten en afbeeldingen, de geschiedenis van onze gewesten in die periode, de geschiedenis van de miniatuurkunst en de rol van de verschillende betrokken partijen en van de opdrachtgevers. Hij wordt volledig ondergedompeld in de wereld van de verluchtungskunst in de 15de eeuw. In de Nassaukapel krijgt de bezoeker dan een aantal zeldzame en waardevolle handschriften te zien die niet alleen de belangstelling van de specialist zullen wekken, maar ook de nieuwsgierigheid van het grote publiek.

In de originele, door Christophe Gaeta bedachte scenografie, wordt de bezoeker vanuit de Houyouxgalerij onder het licht van opgehangen kaarsjes meegevoerd naar de echte schatkamer, de Nassaukapel. Onderweg kan hij halt houden bij originele voorwerpen en interactieve zuilen. Talrijke documenten en kunstwerken bieden het publiek de gelegenheid om de verschillende aspecten van een bloeiende tijd te ontdekken. Stuk voor stuk sleutels die de schatkisten van het rijke verleden van de verluchtungskunst in onze gewesten zullen openen.

Boekband met het wapen van Lodewijk van Gruuthuse

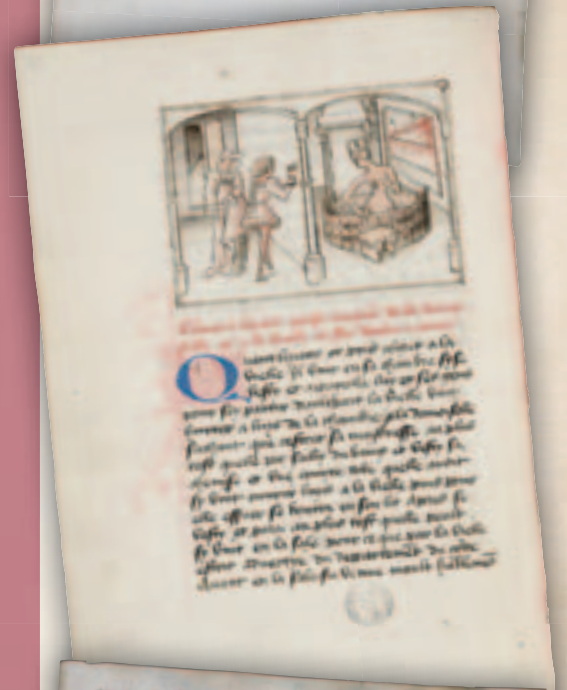
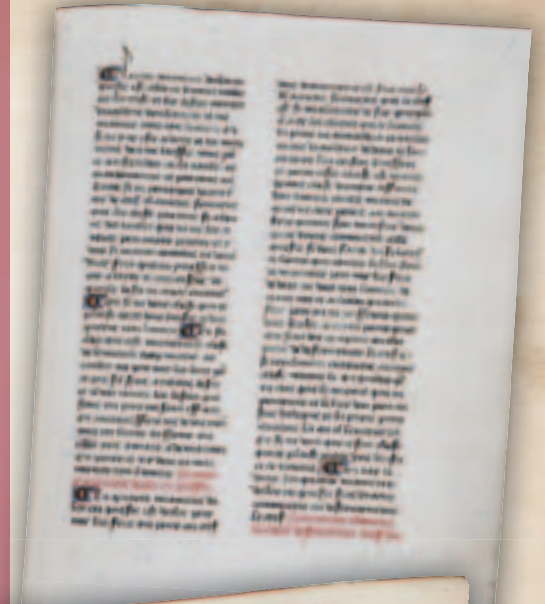

De tentoonstelling in Parijs

De tentoonstelling in de Bibliothèque nationale de France zal te zien zijn op de site François Mitterrand, Galerie François 1er. Daarmee krijgt ze een plaats in de reeks prestigieuze tentoonstellingen van middeleeuwse handschriften zoals 'Quand la peinture était dans les livres', 'Bestiaire médiéval' en onlangs nog 'La Légende du roi Arthur'. Na het eerste luik in Brussel kan het publiek in Parijs andere werken ontdekken die de grootste verluchters van de 15de eeuw voor de Bourgondische hertogen en hun bibliothele hovelingen hebben vervaardigd. Het parcours biedt de bezoeker de kans om deze uitzonderlijke documenten van heel dichtbij te bewonderen en om inzicht te verwerven in de manier waarop ze tot stand zijn gekomen en in de specifieke eigenschappen van elke kunstenaar. Ook de historische context van hun productie wordt geschetst, meer bepaald de aanwezigheid van de Bourgondische hertogen in Vlaanderen en hun rol van mecenas. De Bibliothèque nationale de France overweegt enkele schilderijen of wandtapijten te lenen om de voorstelling van de verluchte handschriften te vervolledigen. De scenografie wil hulde brengen aan deze schatten en ze voor iedereen toegankelijk maken door middel van aangepaste presentatiemiddelen. Bezoekers van alle leeftijden kunnen gebruik maken van een audiogids, audiovisuele systemen en multimediazuilen. Voor kinderen worden specifieke routes uitgestippeld.

De Roman de Girart de Nevers

Het Pontificale van Sens

Onder de tentoongestelde werken

De bezoeker krijgt een overzicht van de hele middeleeuwse literatuur: de *Histoire d'Alexandre le Grand*, de *Chroniques et conquêtes de Charlemagne* gekopieerd door David Aubert, de *Decamerone* van Boccaccio, de *Chroniques* van Froissart, de *Speculum historiale* van Vincent van Beauvais, de *Chroniques de Hainaut* vertaald door Jean Wauquelin, de *Facta et dicta memorabilia* van Valerius Maximus, het *Traité de Vauderie* van Johannes Tinctoris, de *Cité des dames* van Christine de Pizan, de *Histoire de la Toison d'or* van Guillaume Filastre, de *Renaud de Montauban*, de *Stad Gods* van Sint-Augustinus, de *Eerste Punische Oorlog* van Leonardo Bruni, de *Douze dames de rhétorique*, de *Pèlerinage de vie humaine* of de *Roman de Girart de Nevers*... maar ook breviaria, getijdenboeken, didactische en morele bundels, ridderromans of epen.

De leuue du drable
la mort print entre
ou monde. Et ce le
enueuent ceulx qui tiennent sō

Catalogus

Tegelijk met de tentoonstelling wordt een catalogus – ongeveer 400 pagina's, 200 kleuren-illustraties – gepubliceerd in het Nederlands, het Frans en het Engels. Deze catalogus wordt opgemaakt door Ilona Hans-Collas (Bibliothèque nationale de France), Pascal Schandel (Bibliothèque nationale de France), Céline Van Hoorebeeck (Koninklijke Bibliotheek van België) en Michiel Verweij (Koninklijke Bibliotheek van België) onder de leiding van Bernard Bousmanne (Conservator van het Handschriftenkabinet, Koninklijke Bibliotheek van België) en van Thierry Delcourt (Directeur van het Département des Manuscrits, Bibliothèque nationale de France). De teksten worden geschreven door meer dan dertig specialisten (Edition Bibliothèque nationale de France/Koninklijke Bibliotheek van België).

Evenementen

Rond deze historisch, cultureel en pedagogisch opgevatte tentoonstelling worden verschillende activiteiten georganiseerd: een colloquium, voordrachten, rondleidingen, animatie en ateliers voor scholen, een virtuele tentoonstelling, vertelwandelingen, een filmcyclus rond de middeleeuwen, concerten van middeleeuwse muziek, een wandelparcours in de stad Brussel enzovoort. De bookshops van de Bibliothèque nationale de France en de Koninklijke Bibliotheek van België zullen een brede waaier van publicaties voor zowel specialisten als het grote publiek aanbieden. De educatieve diensten van beide instellingen zullen bijzondere aandacht besteden aan kinderen en aan scholen.

roy pepm furent passees. Lors vint le duc heruy de
 la torne. Et present le conte hardres luy dist que
 temps estoit de soy mettre au chemin et aler en ses
 besongnes plus que pourueu auoit a son gouuer-
 nement et que le conte hardres auoit la charge de
 elle et du roy son filz. Si luy donna congie la noble
 pameesse en luy requestant se besongit auoit de son
 aide que il y venist sans tarder ne faullir. Et a tāt
 sen party le noble duc heruy au congie de la torne
 du roy son filz et du conte hardres par le mopen =
 cause duquel meust depuis si terrible debat que
 trop grant domnage en aduint ou royaume come
 cy apres sera plus amplement declaire. **C**A tant
 se taist pour le present l'istoire de ceste matiere po-
 parler vng petit du gentil duc heruy de mce. Et
 de la grant guerre qui encommença dentre ceulx de
 loheraine et les gasconge. Et dist tout premierment

Comment le duc heruy de mce vint demander

De Koninklijke Bibliotheek van België

De Koninklijke Bibliotheek van België is de nationale wetenschappelijke bibliotheek van de federale Belgische Staat. Ze verwerft en beheert de publicaties die in België verschijnen en die van Belgische auteurs die in het buitenland verschijnen (Wettelijk Depot). Naast deze verantwoordelijkheid om het geheel van dit gedrukte erfgoed in bezit te houden en te bewaren, vervult de Koninklijke Bibliotheek van België ook een (inter)nationale rol op een aantal domeinen waar ze een uitzonderlijk erfgoed bewaart. De speciale verzamelingen zijn verdeeld over zes departementen: Kostbare werken, Kaarten en plannen, Muziek, Prenten, Handschriften en Munten en penningen. Elk van deze departementen gaat er prat op een patrimonium te bezitten dat tot de tien of vijftien meest gereputeerde ter wereld behoort. Voorts beschikt elk departement over een gespecialiseerde bibliotheek die haar gelijke niet kent in ons land en die daarvan de facto het meest geschikte onderzoekscentrum op nationaal niveau maakt. Het cultureel erfgoed van de Koninklijke Bibliotheek van België telt meer dan 6 miljoen documenten.

Het departement Handschriften

De oorspronkelijke kern van de handschriftenverzameling bestaat uit een belangrijk deel van de oude *Librije van de Bourgondische* hertogen, een bibliotheek die sinds de middeleeuwen terecht wordt beschouwd als een van de meest prestigieuze van de hele westerse wereld. Op dit moment bewaart het Handschriftenkabinet nog steeds bijna 270 van die codices. In september 1794 haalden de commissarissen van de Franse Republiek een groot deel van de 'Bourgondische' handschriften weg om ze over te brengen naar Parijs. Pas in 1816, na het Congres van Wenen, keerden deze door Frankrijk geconfisqueerde documenten terug naar Brussel. Sommige werken bleven echter in Parijs achter, andere – die aanvankelijk geen deel uitmaakten van de Bourgondische Bibliotheek – reisden dan weer wel naar Brussel. Dankzij allerhande aankopen en schenkingen zag het Handschriftenkabinet zijn collecties groter worden. In 1837 verwierf de Belgische Staat de bibliotheek van Karel Van Hulthem. Deze bibliotheek telde ongeveer 1.100 handschriften waarvan sommige van essentieel belang zijn voor de studie van de Nederlandstalige middeleeuwse literatuur. Tussen 1839 en 1953 verwierf het Handschriftenkabinet circa 11.000 volumes: middeleeuwse werken, maar ook archiefdocumenten uit de 16de, 17de en 18de eeuw en een groot aantal teksten en autografen van Belgische schrijvers en kunstenaars. Ook sinds de jaren zestig van de vorige eeuw zijn er jaarlijks nieuwe aanwinsten, zowel op literair als op historisch vlak. In totaal bewaart het Handschriftenkabinet bijna 35.000 handschriften waarvan 4.500 middeleeuwse *codices*. In het kader van Belgica, de digitale bibliotheek van de Koninklijke Bibliotheek, werden vele kostbare handschriften gedigitaliseerd zodat ze vandaag door gelijk wie en overal ter wereld kunnen worden bezichtigd. Deze digitale en wetenschappelijk betrouwbare informatie maakt het mogelijk om bij te dragen tot de conservatie van de rijke verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek.

Gezicht op de Bibliotheek
van op de Kunstberg

Ingang Gutenberg

Nassaukapel

De Bibliothèque nationale de France

De Bibliothèque nationale de France (BnF) bewaart een prestigieus patrimonium van meer dan 30 miljoen werken dat sinds vijf eeuwen het resultaat is van het wettelijk depot, een actief aanwinstenbeleid evenals schenkingen en legaten. De bibliotheek heeft een encyclopedische roeping en verzamelt werken in alle intellectuele, artistieke en wetenschappelijke disciplines op een uitzonderlijk brede waaier van dragers: van de eerste papyri tot websites, gedrukte werken, prenten, foto's, kaarten en plannen, geluids- en beeldopnames, muziekpartituren en munten en penningen. De Bibliothèque nationale de France bewaart zeldzame schatten zoals de handschriften van Saint-Simon, Chateaubriand, Flaubert, Hugo, Proust, Lévi-Strauss; het verluchte getijdenboek van Anne de Bretagne (16de eeuw) of recenter de handschriften van *En attendant Godot* van Samuel Beckett of van *l'Histoire de ma vie* van Casanova; de eerste gedrukte werken zoals de Gutenbergbijbel (1455); prenten van Dürer, Toulouse-Lautrec en Matisse; de originele partituren van Mozarts *Don Giovanni* en die van Ravels *Boléro*; de eerste frank, de 'Franc à Cheval', uit 1360; de 'Carte Pisane', de oudste westerse zeekaart (13de eeuw); de Archieven van la Bastille; een van de belangrijkste verzamelingen over de Russische Balletten; hedendaagse werken van Anselm Kiefer of Christian Boltanski. Naast dit uitzonderlijk Frans en Europees erfgoed bewaart de bibliotheek ook unieke Arabische, Chinese, Hebreeuwse, Indiase en Japanse meesterwerken. De Bibliothèque nationale de France verwelkomt jaarlijks bijna 1,5 miljoen bezoekers en lezers evenals 15 miljoen internauten.

Het departement Handschriften

De Handschriften zijn een van de veertien departementen van de Bibliothèque nationale de France. Dit departement bewaart encyclopedische verzamelingen: Oud-Franse heldendichten, Arthurromans, romaanse talen, oosterse literatuur, oosterse en westerse godsdiensten, oude geschiedenis, geschiedenis van de wetenschappen en literaire handschriften.

De verzamelingen zijn ingedeeld in fondsen volgens hun taal of hun inhoud. Ze omvatten een zeer groot aantal oude of unieke kopieën, versierde en verluchte handschriften en documenten in alle vormen en op alle dragers (houtsneden, prenten). De verluchte handschriften van de oude Zuidelijke Nederlanden zijn er goed vertegenwoordigd. Zo vormen de handschriften van Lodewijk van Gruuthuse sinds het einde van de 15de eeuw een van de historische kernen van de koninklijke bibliotheek. De Bibliothèque de l'Arsenal, ook een gespecialiseerd departement van de BnF, bewaart eveneens rijke verzamelingen die de collecties van het departement Handschriften aanvullen.

Het departement streeft er vandaag naar om de persoonlijke archieven van Franse schrijvers bijeen te brengen, te klasseren en ter beschikking van het publiek te stellen. In samenwerking met andere instellingen worden digitaliseringsprojecten van handschriften uitgevoerd, zoals: *Optima* (handschriften van Flaubert, Proust, Paul Valéry met het Institut des textes et manuscrits modernes), *Roman de la Rose* (met de John Hopkins University in Baltimore), Europeana Regia (digitaliseren van middeleeuwse koninklijke verzamelingen, met name in het kader van een partnerschap met de Koninklijke Bibliotheek van België).

Praktische inlichtingen

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË

Data

30.09.2011 – 31.12.2011

Plaats

Houyouxgalerij
en Nassaukapel
Kunstberg
1000 Brussel

Curatoren

Bernard Bousmanne
bernard.bousmanne@kbr.be - +32-(0)2-519.57.93
Sara Lammens
sara.lammens@kbr.be - +32-(0)2-519.53.98

Website

www.kbr.be

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE

Data

06.03.2012 – 10.06.2012

Plaats

Site François Mitterrand
Galerie François Ier
Quai François Mauriac
75013 Parijs

Curatoren

Ilona Hans-Collas
ilona.hans-collas@bnf.fr - +33-(0)153-79.39.39
Pascal Schandel
pascal.schandel@bnf.fr - +33-(0)153-79.39.39

Site web

www.bnf.fr

De Instruction d'un jeune prince

